

KÖRNER, T. – NIMMERGUT, A.:

AZ ACCESS PANEL, MINT AZ ÖNKÉNTES
HÁZTARTÁSI FELVÉTEL MINTAVÉTELI KERETE

(Using an access panel as a sampling frame for voluntary household surveys.) – *Statistical Journal of the United Nations ECE*. 2004. 1. sz. 33–52. p.

Az 1980-as évektől kezdődően Németországban is érzékelhetővé vált az a folyamat, amely az önkéntes részvételen alapuló statisztikai felvételekben csökkenő részvételi hajlandóságot eredményezett. Ez amiatt jelent különös nehézséget, mert ezáltal a felvételek pontossága, megbízhatósága kerülhet veszélybe. Az ebből eredő esetleges problémák megelőzésére a német statisztikai hivatal a szokásos formai változtatások (kérdőívek egyszerűsítése, megváltoztatása, „megkérdezett barát”-ra szabása stb.) mellett új mintavételi eljárás és mintavételi keret bevezetésével, illetve kialakításával próbálkozott. E próbálkozás eredményeinek az ismertetésével foglalkozik a tanulmány.

A bevezetőből kiderül, az alkalmazott eljárás kidolgozásánál alapvetően három elvárásnak kellett eleget tenniük.

1. A csökkenő részvételi hajlandóság ellenére minél nagyobb részvételi szándék elérése, különös tekintettel a korlátozott anyagi forrásokra.

2. A költségvetési megszorítások miatt alkalmazott kvótás mintavétel helyett, amelynek alkalmazásából eredő módszertani hibákra már számos tanulmány felhívta a figyelmet, a valószínűségi mintavételre való áttérést. Erre ösztönzött az EU statisztikai tevékenységre vonatkozó irányelve is, amely a véletlen mintavételek használatát és a mintavételi hibák eredményekre gyakorolt hatásának tanulmányozását állította követelményként a tagállamok elé.

3. Alkalmasnak kellett lennie arra, hogy akár a társadalom, akár a gazdaság területén újonnan felmerülő kutatási igényeket minél hatékonyabban ki tudja elégíteni. Ezalatt a társadalmi kirekesztettség vizsgálatát az Európai Unió szociális politikájában; az e-kormányzat lehetőségeit; a gyermekgondozás, egészségügyi ellátás terén lefolytatandó felvételeket értették.

A német statisztikai hivatalban tehát egy olyan mintavételi eljárást kellett kidolgozni, amely az elvárásoknak mindenben megfelelt és mindemellett lehetőséget biztosított arra, hogy a használata során előálló eredményeket egybevetessék más felvételek eredményeivel. Kihasználva a hivatal adta lehetőségeket (országos lekérdezői hálózat, hivatali szervezet és a rendelkezésre álló adatok tömege) olyan access panel kialakítása mellett döntöttek, amelyet a piacutató, illetve közvélemény-kutató cégek is széles körben alkalmaznak, ám az ezekből származó eredmények a szerzők szerint kissé torzítottak lehetnek. Különösen igaz ez szerintük az internetes kuta-

tásokra. Éppen ezen hibák elkerülése érdekében a németek az access panel kialakításánál kontrollfelvételeként a mikrocentzust használták fel. A mikrocentzus a véletlen mintavételi eljárás során kiválasztott háztartások egy százalékát fedi le, azaz közel 380 ezer háztartást, lebonyolítására évente kerül sor, az élet szinte minden területére vonatkozóan, így feltehetően többek között a demográfia, társadalmi-gazdasági információk, munkaerőpiac, oktatás-képzés területeit. A rendelkezésre álló adatok tömege mellett különös előnye, hogy kitöltése kötelező, ezért szinte 100 százalékos a válaszadási arány. Ezért is szolgálhatnak a belőle származó eredmények minden más hivatalos vagy félhivatalos háztartási felvételek súlyozásának, kalibrálásának alapjául.

Az access panel kialakítása során a következő eljárást alkalmazták: az utolsó mikrocentzus lekérdezés után megkérdezték a háztartásokat arról, hogy hajlandóak lennének-e a jövőben egy önkéntes háztartási felvételben résztvenni, ezáltal is biztosítva a véletlen mintavételi eljárás érvényre jutását. Természetesen tisztában voltak vele, hogy a többség el fogja ezt a lehetőséget utasítani, viszont a mikrocentzusból rendelkezésre álló gazdasági-társadalmi változókra vonatkozó adatok az elutasításból adódó hibákat, torzításokat a kellően alapos súlyozási technikák alkalmazásával teljes mértékben elkerülhetővé tették. Sőt további előnyként jelent meg, hogy a válaszadási hajlandóságot mutatókból összeálló access panelt és az abból rendelkezésre álló adatokat a valamivel szélesebb körű mikrocentzusból származó hasonló adatokkal minden évben összevethették és a mutatók eltérések esetén beavatkozhattak. Mivel az így rendelkezésre álló adatokat évente frissítik, ezért ezek fontos szerepet játszanának a kiválasztási eljárásban. Ahhoz egyébként, hogy az access panelből származó eredményeket mindegyik almintára vonatkozóan értékelhessék három különböző súlyt kellett kombinálniuk, amelynek alapjául egyrészt az access panelbe kerülés valószínűsége; másrészt az access panelben maradás valószínűsége és harmadrészt az aktuális felvételben való részvétel valószínűsége szolgált.

Az access panelen alapuló felvételt mindeddig az EU-SILC (European Union Statistics on Income and Living Conditions), illetve a kommunikációs- és információs technológiák alkalmazása az egyéni háztartásokban (Information and Communication Technologies – ICT) esetében bonyolították le. Ahhoz azonban, hogy ezt az access panelt sikeresen kialakítsák és a korábban leírt módon létrehozassák komoly előmunkákat kellett elvégezni. A továbbiakban a tanulmány ennek ismertetésével és eredményeinek bemutatásával foglalkozik.

Ezeket az előmunkálatokat, illetve azok eredményeinek kiértékelését az ún. Pilot Access Panel (PAP) kutatás keretében bonyolították le, amelyet az access panelhez képest egy kismintás felvétélként kell elképzelnünk, amely magában foglalta a különböző toborzási technikák; az adatbázis informatikai hátterének; a mikrocenzusból származó alapváltozó adatok tárolásának, transzformálásának; az access panelen végrehajtott EU-SILC (2003), illetve ITC (2002 és 2003) felvételek eredményeinek a tesztelését és a részletes költségkalkulációk elemzését. Az öt szövetségi államot (Bajorország, Thüringia, Észak Rajna-Vesztfália, Hessen, Brandenburg) átfogó kutatás, amelynek lebonyolításában az itt működő statisztikai hivatalok, a mannheimi Társadalmi Kutatások és Módszertana Központ és a frankfurti egyetem vett részt 2000 végétől 2003 szeptemberéig tartott.

A PAP első fontos lépése a kutatás alapjául szolgáló háztartások toborzása volt, amelyhez a kapcsolódó terepmunkák 2001 áprilisában indultak és decemberben be is fejeződtek. Ennek során az öt szövetségi államra jutó mikrocenzus kérdőívek közel negyedét, azaz körülbelül 9300 háztartást kerestek meg különböző toborzási technikák alkalmazásával. Ezek a technikák nagy vonalakban a következők voltak.

1. A mikrocentrust követően a háztartásokat személyesen felkereste a kérdezőbiztos, aki egyrészt általános információkkal szolgált a felvétel céljáról, lebonyolításáról, illetve átadott egy tájékoztató anyagot a felvételekre vonatkozóan, amit rögtön követhetett az elfogadó nyilatkozatok aláírása a háztartás részéről.

2. A megkérdezett az utolsó mikrocenzus interjú után megkapta a tájékoztató füzetet és az alapvető információt, majd megkérték, hogy küldje vissza esetleges együttműködési nyilatkozatát a statisztikai hivatalnak.

3. Néhány héttel az utolsó mikrocentrust követően a háztartást egy speciálisan felkészített kérdezőbiztos kereste fel, aki a tájékoztatókat is átadta a háztartás tagjainak. Érkezéséről a háztartást levélben értesítették, amelyben ismertették a háztartással a felkeresés célját is.

4. A nyomtatott tájékoztatót kiküldték a háztartásoknak az utolsó felvételt követően és megkérték őket arra, hogy együttműködési nyilatkozatukat, amennyiben érdeklő őket a felvétel, juttassák el a statisztikai hivatalokhoz.

A tesztelés lebonyolítása és az eredmények kiértékelése után megállapították, hogy a költségekre is tekintettel a toborzás szempontjából az 1. eljárás volt a leghatékonyabb. Az ily módon történő megkeresés esetén a felkeresett háztartások 18 százaléka írta alá az együttműködési nyilatkozatot, 7-8 százalék körül alakult a részvételi szándék a 2. és 3., míg 26 százalék volt a 4. esetén, ennek azonban oly magas volt a költségvonzata, hogy további alkalmazásától eltekintettek. A személyes kontaktussal is járó értesítések alapján megállapítható, hogy a felkeresést az időráfor-

dítás nagyságára; az adatok tárolása iránti bizalmatlanságra, valamint az esetleges utólagos kilépéssel együtt járó – egyébként alaptalan – nehézségektől való félelmekre hivatkozva hátrították el a német háztartások.

A PAP-felvételekre való alkalmazhatóság egyik lényegi előfeltétele volt, hogy a mintába kerülő megkérdezettek a német lakosság egészét megfelelőképpen reprezentálják az alapvető társadalmi-gazdasági változók szerint. E tekintetben, a mikrocentussal való összevetés után összességében megállapítható, hogy többé-kevésbé hasonló eloszlásokat kaptak mindkét felvételen. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a PAP-ben a magasabb iskolai végzettségű, jövedelmű, illetve a hivatalnoki réteg kissé magasabb arányban képviselteti magát, mint a mikrocentrusban. Életkor tekintetében a 10-29 korcsoport alulreprezentált, a 60-79 éves korcsoport felülreprezentált a mikrocentrushoz képest, különösen igazak ezek a megállapítások a nők esetében. A háztartásnagyság szerinti eloszlás mindkét felvételen hasonlóan alakult. Ugyanakkor a PAP-ban a vállalkozó, illetve a szakmunkás, segédmunkás foglalkozási státusúak alulreprezentáltak, míg a közalkalmazottak, köztisztviselők felülreprezentáltak. Az alacsony jövedelműek (700 euró/hó alatt) és az alacsony iskolai végzettségűek szignifikánsan alacsonyabb részvétele valószínű egymással összefüggő jelenségek.

Az ismertetett eredményeket logisztikus regressziós modellel is megvizsgálták. Ennek során megállapítást nyer, hogy a háztartásfő 29 év alatti életkora önmagában negatívan befolyásolja a PAP-be kerülés valószínűségét, míg ennek ellenkezőjét láthatjuk a 60-69 éves korosztálynál. A foglalkozási státus tekintetében mindössze a vállalkozói státus esetén volt kimutatható negatív hatás a részvételi szándékban. Azon háztartásokban, ahol a családfő vállalkozó volt ott találtak a kérdezők a legnagyobb fokú ellenérzéssel a részvétellel szemben, melynek oka sok esetben a tájékozatlanság volt. Ezenfelül bizonyítást nyert az is, hogy a megkeresést végző kérdezőbiztosok felkészültsége és az általuk nyújtott információ mélysége kimutatható mértékben befolyásolta a felkeresett háztartások részvételi valószínűségét.

A PAP tesztelésében döntő jelentőségű volt, hogy a benne szereplők milyen válaszadási szándékot mutatnak konkrét kutatáshoz kapcsolódó részvétel esetén. A PAP-en alapuló ITC-felvételen 2002-ben 81 százalékos, 2003-ban is ehhez hasonló válaszadási arány-adatakat kaptak. Ez alapján úgy tűnik, hogy a majdani access panel beválthatja a hozzá fűzött reményeket. Mivel azonban az EU-

SILC felvétel volt az első olyan valószínűségi mintavételen alapuló próbafelvétel, mely a PAP-ból dolgozott, ezért célszerűnek mutatkozott ennek eredményeit is kiértékelni. A próbafelvétel során két kérdőívváltozattal dolgoztak. Az első esetben a kérdőív személyi és háztartási kérdőív, valamint a háromhavi bevételeket, illetve kiadásokat tartalmazó naplóból állt. A második variáns olyan fajta naplót tartalmazott, amelyben az adatok kitöltése az időszak végén történt. Mivel az állandó EU-SILC felvétellel ez utóbbihoz áll közelebb, ezért az ennél tapasztalt válaszadási arányok fajsúlyosabbak a jövő szempontjából. Az első változat esetében a PAP-ben szereplő háztartások 46 százaléka válaszolt, de a téma szempontjából fontosabb második változatnál már 70 százalék. Ez alapján tehát teljes bizonyossággal kijelenthetőnek vélték, hogy a német statisztikai hivatal számára az access panel lehet a jövő útja. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy egy másik korábban tesztelt kiválasztási eljárás során a válaszadási ráta az első variánsra vonatkozóan 9-15 százalék között mozgott.

Végül a tanulmány a lemorzsolódás kérdésével is foglalkozik. 2001 áprilisában 6032 személlyel indultak, amelyhez 2003 júliusáig még további 106 fő csatlakozott, ennek ellenére a PAP-adatbázisban 2003 júliusában 5177 fő volt, tehát megközelítőleg 950 személy került ki az adatbázisból, amely tekintettel az összetett bekerülési folyamatra évi 5-6 százalékos lemorzsolódást jelent. Ugyanakkor ennél jóval magasabb lemorzsolódási aránnyal találkozhatunk azon háztartásoknál, amelyeknél valamely alapvető társadalmi-gazdasági változó módosult a mintába kerülés után, náluk a lemorzsolódás valószínűsége 8-19 százalék között alakult. A lemorzsolódási arányt továbbá az is befolyásolta, hogy az adatbázisba bekerülőket milyen gyakran keresték fel kérdőív kitöltése céljából. Azon háztartásoknál, amelyeket az ismertett három felvételtől legalább

kettőben lekérdeztek, sokkal alacsonyabb lemorzsolódási arány mutatkozott, mint azoknál, ahol a háztartásokat csak arra kérték, hogy az alapváltozókra vonatkozóan adjanak felvilágosítást.

Összességében megállapítható, hogy az access panel használatának eredményeit előrejelző PAP-adatbázison alapuló felvételek eredményei azt mutatták, hogy a jövőbeli alkalmazás három feltételének sikerült eleget tenni, s ez elegendő alapot biztosíthat ahhoz, hogy az immár idétől kötelező németországi EU-SILC felvétel során a jövőben az access panelt alkalmazzák, a mikrocenzus adataival való összevetést követő körültekintő súlyozás alkalmazásával. A PAP-kutatás kimutatta, hogy az alapvető társadalmi-gazdasági változók tekintetében a mikrocenzushoz hasonló statisztikai eloszlással találkoztak. Egyedül a szakmunkás, segédmunkás, illetve vállalkozói státus esetén volt tapasztalható alulreprezentáltság. Ugyanakkor viszonylagosan alacsony (5-6%) volt a mintából való kikerülési arány, ami azt vetíti előre, hogy a lemorzsolódás nem jelenteni komoly problémát a jövőbeli felvételek szempontjából. További előnye a panel alkalmazásának, hogy a többi mintaválasztási eljáráshoz képest költségkímélőbb, illetve a folyamatos adatbázis-frissítés révén biztosítja, hogy naprakész adatok álljanak rendelkezésre. Ezáltal is hatékonyabban szolgálja a rövid időszakra vonatkozó adatigények kielégítését, így potenciálisan felhasználható a jövőben a munkaerő-piaci, mobilitási, internet-használati, e-kormányzati kutatások lebonyolítására. Az eredmények kiértékelése után nem lepődhetünk meg azon, hogy a német statisztikai hivatal, illetve a szövetségi államok statisztikai hivatalainak vezetői az eredmények ismeretében a német statisztikai rendszer keretében az access panel kialakítása mellett döntöttek.

(Ism.: Sági Tamás)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA – DEMOGRÁFIA

LEE, E. – SPITZE G. – LOGAN J. R.:

A HÁZASTÁRS SZÜLEINEK NYÚJTOTT TÁRSAS TÁMOGATÁS: A NEM ÉS A ROKONSÁGI HIERARCHIA SZEREPE

(Social Support to Parents-in-Law: The Interplay of Gender and Kin Hierarchies.) – *Journal of Marriage and Family*. 2003. 2. sz. 396–403. p.

A szerzők középkorú házaspárok és nők reprezentatív mintájának felhasználásával vizsgálták a fér-

jek és a feleségek kapcsolattartását saját, illetve házastársuk szüleiével, továbbá a szülőknek nyújtott segítséget. Azokból a korábbi kutatásokból indultak ki, amelyek kimutatták, hogy a felnőtt gyermekek gyakran jelentős támogatást nyújtanak szüleiknek. A szerzők kiterjesztették a gyermek-szülő kapcsolat elemzését a házastárs szüleiével való kapcsolattartásra, illetve a szülőknek és a házastárs szüleinek nyújtott segítségre.

Az első kérdésük az volt, hogy vajon tapasztalható-e nemek szerinti eltérések a vizsgált területe-